

УДК 349.6.001.32

І.І. Каракаш,

професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ТА ЇХ РЕСУРСИ У ВИКЛЮЧНІЙ ФОРМІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ЗАНЕПАДУ

Анотація. У статті розглядаються питання відродження та занепаду концепції права виключної державної власності на природні об'єкти та їх ресурси, її закріплення в загальносоюзному та республіканському, зокрема в українському законодавстві у другій половині ХХ століття. Особлива увага приділена усуненню загальносоюзних міністерств і відомств від участі у відносинах державної власності на природні ресурси республіканськими органами підчас «суверенізації» союзних республік.

Ключові слова: природні об'єкти, природні ресурси, право виключної власності, Основи цивільного законодавства, природноресурсові кодекси.

Постановка проблеми. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси у виключній формі є рудиментом попереднього періоду соціального розвитку суспільства та правової системи минулого. Проте при усіх реформаторських намаганнях і досягненнях сучасної української правової системи, право виключної власності на основні природні об'єкти та його наслідки остаточно не подолані.

Останні дослідження і публікації з даної теми мали місце у 60-80 роки минулого століття. Однак в них так не була розкрита сутність специфіка права виключної власності на основні природні багатства. Однак недостатня обізнаність з цієї проблеми є причиною включення зазначеної правової категорії до окремих сучасних законодавчих актів.

Мети запропонованої статті є притягнення уваги наукової спільноти

до основних аспектів періоду відродження та занепаду права виключної власності на основні природні об'єкти та їх ресурси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виключна власність на основні природні об'єкти та їх ресурси в оновленій редакції з'являється у другій половині ХХ століття. Пріоритетність його закріплення у цей період в такій формі належить Основам цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, які були прийняті 8 грудня 1961 року і набули чинності з 1 травня 1962 року [1]. Проте в них вже право виключної державної власності закріплювалось у дещо іншому формулюванні, і не тільки на землю, а на всі основні природні об'єкти. Так, у ст. 21 вказаних Основ, крім положення про те, що держава є єдиним власником всього державного майна, передбачалося, що «земля, її надра, води і

ліси складають виключну власність держави і надаються тільки у користування». В подальшому це положення у тому чи іншому формулюванні було закріплено в усіх загальносоюзних Основах природноресурсового законодавства та у республіканських природноресурсових кодексах.

Включення у зміст Основ цивільного законодавства категорії «виключної державної власності» на об'єкти природного походження можна пояснити тим, що ними піддавалися регламентації основні положення права власності. Звичайно, Основи цивільного законодавства не могли обійти увагою право власності на головні природні об'єкти. Проте у такому разі зайвим є вказівка в Основах на те, що земельні, гірничі, водні та лісові відносини регулюються відповідними галузями законодавства.

Крім того, положення про «виключну державну власність» на природні багатства вступило в деяке протиріччя з конституційними нормами, які не виділи зазначені природні об'єкти з численного складу інших об'єктів права державної власності і не передбачали виключної державної власності на них. Так, ст. 6 Конституції Союзу РСР 1936 року, так само як і ст. 6 Конституції Української РСР 1937 року, які діяли в той період встановлювали, що «земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудники, залізничний, водний і повітряний транспорт і т.п. є державною власністю, тобто народним надбанням¹, але без вказівки держави — суб'єкта власності. Це протиріччя було усунуто тільки з прийняттям Конституції Союзу РСР від 7 жовтня 1977 року [2] і Конституції Української

РСР від 20 квітня 1978 року [3], в яких «земля, її надра, води і ліси» отримали відокремлений закріплення на основі права виключної державної власності, однак також без зазначення держави-власника. Правда, в Законі Союзу РСР «Про охорону і використання тваринного світу» [4] і однойменному Законі Української РСР [5] була збережена державна (загальнонародна) власність на об'єкти тваринного світу. Таким чином, поряд з правом виключної державної власності на головні природні багатства виникло і право державної власності на інші об'єкти та ресурси природного походження.

Формування права виключної державної власності на об'єкти природи представляє не тільки історико-правовий інтерес з позиції свого становлення, а й є досить проблематичним з точки зору юридичного аналізу його суті, об'єктного складу та суб'єктного представництва. Як вже зазначалося, право власності за своєю юридичною природою є правом абсолютним і відноситься до найважливіших суб'єктивних прав. Воно надає його власникові можливості володіння, користування та розпорядження об'єктами права найбільш абсолютним чином, усуваючи всіх інших осіб від втручання у вільне і незалежне здійснення зазначених правомочностей власником, виключаючи їх вплив як на об'єкт, так і на володаря права. У цьому сенсі право власності само по собі є виключним і не потребує додаткового посилення законодавчим позначенням його виключного характеру.

В цьому немає потреби і для його суб'єкта в особі держави, яка

¹ Текстуальний збіг союзних і республіканських конституційних норм радянського періоду про приналежність природних об'єктів пояснювалося необхідністю забезпечення «однакового» правового регулювання суспільних відносин на усій території країни, «цілісністю» економічної системи суспільства і потребами створення сильної централізованої влади в «єдиній і неподільній» країні.

одночасно є «творцем» зазначеного права і його володарем, та має у своєму розпорядженні повний арсенал організаційно-правових засобів охорони і захисту свого права власності. Такими ж виключними є самі об'єкти природного походження з унікальними природними властивостями, сформованими завдяки «діяльності природи» без участі людини і суспільства. Наведені та деякі інші особливості права власності на природні об'єкти, дозволяють говорити про зайвість його позначення в якості виключного права. Юридичне позначення виключності права власності на природні об'єкти є також не функціональним, як і зведення його до рівня «священного» і «недоторканого» права. Ця термінологія цілком доречна для політичного посилення та ідеологічного забезпечення права власності, але позбавлена юридичного значення, зокрема для правового регулювання відносин природноресурсової власності.

В радянський період право виключної власності на природні об'єкти переважно трактувалося в сенсі їх виключення з майнового цивільно-правового обігу. Відчуження природних об'єктів на підставі загально-цивільних угод в будь-якому вигляді в усіх випадках кваліфікувалося як порушення або зазіхання на порушення права виключної власності держави них. Вони виключалися з товарного обігу на тій підставі, що не мали первісної вартості та матеріально-грошового еквівалента, відносились до об'єктів, які не підлягають купівлі-продажу та відчуженню будь-яким іншим чином і надавалися тільки у користування. Виключність права власності на природні об'єкти та їх ресурси обґрунтувався й їх виключною важливістю для розвитку народного господарства, і тому вони були загальнонародним надбанням в особі держави.

Насправді, купівля-продаж, міна, дарування, спадкування та інші цивільно-правові правочини з природними об'єктами були заборонені. Проте здійснювалися угоди з нерухомими майновими об'єктами, які тягли за собою і передачу земельних ділянок та інших природних об'єктів. Це мало місце, наприклад, при купівлі-продажу громадянами житлових будинків і господарських будівель, передачі державою курортів, санаторіїв і будинків відпочинку галузевим профспілкам і центральним профспілковим органам разом природно-оздоровчими ресурсами і т.д. Отже, природні об'єкти та їх ресурси у незначних обсягах все ж залучались в обіг, хоча юридично в конституційному порядку їх власником залишалась тільки держава.

Слід зазначити, що конституційні норми не передбачали будь-яких принципів здійснення права виключної власності на природні об'єкти державними органами. Звичайні закони також не містили механізм його реалізації, причому не тільки по відношенню до об'єктів права виключної власності, а й на природні ресурси «звичайного» права державної власності. Повна відсутність такого правового механізму, крім законодавчих заборон на їх відчуження, не привело до формування ані народної або загальнонародної, ані виключної та звичайної державної власності на природні багатства країни. Загальнонародна власність не склалася у зв'язку з тим, що народ як консолідований власник природних багатств в економічному сенсі, не володів правовими засобами впливу на використання природних ресурсів та визначення їх юридичної долі з причини не признання його цивільним законодавством суб'єктом права, зокрема права власності. Право ж виключної державної власності не сформувалося

з тієї причини, що вищі органи представницької влади, що уособлювали загальнонародну державу, не брали реальної участі у здійсненні правомочностей володіння, користування і розпорядження природними об'єктами та їх ресурсами.

Право власності на головні природні об'єкти у виключній формі трактувалося в економічній та юридичній літературі ще в одному аспекті, а саме: єдиним і виключним власником природних багатств визнавалася федеральна держава в особі Союзу РСР. При цьому термін «єдиний» означав об'єднання соціально однорідних членів федерації союзної держави, а «виключний» підкреслював володіння природними багатствами тільки союзною державою. Іншими словами, єдиний і «виключний» відносно права виключної власності на природні об'єкти означав нероздільну участь в цьому праві інших суб'єктів — державних утворень і не дрібність самого суб'єкта власності на самостійних носіїв суб'єктивного права власності на природні об'єкти та їх ресурси. Таку монопольну правосуб'єктність союзної держави на землі започаткували «Загальні засади землекористування і землеустрою», а у подальшому вона була розповсюджена і на надра, води і ліси. Тому право виключної державної власності на природні ресурси переважно розглядалося і обґрунтовувалося, виходячи зі змісту союзного законодавства, хоча після втрати вказаними «Загальними засадами» своєї юридичної сили, у цей період не було іншого законодавчого акту, який прямо закріплював монопольне право

власності Союзу РСР на природні багатства.

Юридична абсурдність закріплення права виключної державної власності на землю, її надра, води і ліси у більш пізній період полягала у тому, що аналогічне право було передбачено не тільки в союзній конституції, а і в конституціях усіх 15-ти союзних республік як суверенних державних утворень². Таким чином, союзна держава «виключала» право союзних республік, а союзні республіки «виключали» право власності Союзу РСР на природні об'єкти, тобто усі в юридичному сенсі завершені (суверенні) державні утворення в конституційному порядку усували один одного від відносин власності на природні багатства. Таке положення приводить до висновку про те, що право виключної державної власності на природні об'єкти та їх ресурси в країні не склалося, ані в особі союзної держави, ані в особі союзних республік. Воно фактично призвело до формування «безсуб'єктної» власності, а, по суті «без власницької» приналежності об'єктів природи в особі будь-якого суверенного державного утворення, чим скористалася система управлінських органів для фактичного утворення міністерсько-відомчого, а згодом — чиновницько-бюрократичного права власності на природні багатства.

Правомочності власника природних об'єктів у повному обсязі належали міністерсько-відомчим управлінським органам, які здійснювали право володіння, користування і розпорядження природними багатствами від імені держави, але не завжди в інтересах країни та її народу. Міністерс-

² До цього слід додати й те, що, одночасно ще двадцять конституцій автономних республік, які існували у той період у складі Союзу РСР, також передбачали право виключної власності на природні багатства. Таким чином, сумарно тридцять шість конституцій державних утворень закріплювали одно і то же право виключної власності, не вказуючи на його конкретного суб'єкта — володаря.

тва і відомства, як правило, союзного рівня, та їхні управлінські структури на місцях, дійсно володіли «правом виключної власності» без достатніх на те правових підстав і безроздільно панували над природними багатствами, які були розподілені між ними згідно своїх же міністерсько-відомчих нормативних актів. Таким чином, сформувався реальний розрив, з одного боку між народом як проголошеним власником природних багатств і державою в особі органів державної влади, покликаних представляти інтереси народу, а з іншого — між недіючими органами представницької державної влади і органами державного управління, які оволоділи природними ресурсами та фактично узурпували «владу» на природні ресурси стосовно їх не обмеженого використання. Це стало перешкодою не тільки на шляху формування права виключної державної власності на природні об'єкти, а й завдало суттєвої шкоди кількісному і якісному стану, раціональному використанню й ефективній охорони природних багатств.

Реальним результатом безмежної та безконтрольної діяльності союзних міністерств і відомств стало нанесення непоправної шкоди довкіллю при проектуванні, розміщенні, будівництві та реконструкції ними промислових, транспортних, енергетичних та інших виробничих об'єктів. Затоплення найродючіших земельних угідь і промисловий наступ на сільськогосподарські землі, екстенсивний розвиток видобувної промисловості та низька ефективність використання корисних копалин, загородження природного перебігу річок і забруднення прісноводних джерел, перевищення нормативів рубки лісів і не дбайливе використання лісових ресурсів, прораханки в розміщенні та експлуатації

Чорнобильської АЕС, що призвели до катастрофи планетарного масштабу — ось не повний перелік результатів «права виключної власності» міністерств і відомств, які будуть відчуватися ще не одним поколінням людей національної спільноти.

Безумовно, такий стан з використанням природних ресурсів союзними відомствами далі не могло залишатися терпимим союзними республіками. Необхідно було вживати невідкладних заходів щодо розв'язання проблеми приналежності природно-ресурсове власності та забезпечення належного використання й охорони її об'єктів. Вона розпочалася з прийняттям Естонською РСР Закону про внесення змін і доповнень в Конституцію республіки від 16 листопада 1988 року, який передбачав положення про те, що: «виключна власність на землю, її надра, води, ліси та інші природні ресурси належать Естонській РСР» [6]. Раніше аналогічна норма була закріплена в Декларації про державний суверенітет Естонії.

Цей Закон викликав різку і оперативну реакцію Союзу РСР у формі указу президії Верховної Ради від 26 листопада 1988 року, який визнав наведені й деякі інші положення республіканського Закону Естонської РСР та її Декларації про державний суверенітет недійсними на тій підставі, що вони суперечать Конституції Союзу РСР, тобто «такого роду природні об'єкти є загальнонародним надбанням» [7]. Під цією формулою Союз РСР, як і раніше, розглядав себе єдиним і виключним власником природних об'єктів та їх ресурсів. Проте союзний указ не вплинув на зміст нормативних актів Естонської республіки. Крім того, указ не зупинив розпочатий розпад виключної державної власності Союзу РСР на природні об'єкти.

Більш того, в період «повсюдної суверенізації» ініціативу Естонії підхопили інші Прибалтійські республіки, республіки Закавказзя та Українська РСР, які спочатку в своїх Деклараціях про державний суверенітет, а згодом й у своїх конституціях закріпили положення про республіканську приналежність землі, її надр, вод, лісів та інших природних об'єктів. Таким чином, до початку 1989 Союз РСР був у явочному порядку позбавлений права виключної державної власності на природні ресурси, яке здійснювалось за допомогою їх «вилучення» союзними республіками — членами Союзу із ведення останнього. Ця обставина у подальшому змусило центральну законодавчу владу закріпити в союзному Законі «Про власність» [8] право союзних республік на здійснення володіння, користування і розпорядження землею та іншими природними ресурсами на своїй території в своїх інтересах та в інтересах Союзу РСР. Проте цей захід виявився пізнім і не був сприйнятий республіканським законодавством.

У зв'язку зі загостренням протистоянням союзного і республіканського законодавства про закріплення приналежності природних ресурсів, позачерговий третій з'їзд народних депутатів Союзу РСР Законом від 14 березня 1990 року змінив ч. 2 ст. 11 Конституції Союзу РСР, яка закріплювала право виключної державної власності на землю, її надра, води і ліси. Замість неї в ч. 2 ст. 10 Союзної

конституції було передбачено: «земля, її надра, води, рослинний і тваринний світ в їхньому природному стані є невід'ємним надбанням народів, що проживають на даній території, перебувають у віданні Рад народних депутатів і надаються у користування громадянам, підприємствам, установам і організаціям» [9]. Хоча наведена норма являє собою принципово іншу форму закріплення права природноресурсової власності держави, вона вже не могла врятувати мозольне право державної власності Союзу РСР на природні багатства.

Так безславно завершилося дія юридично безглузкого права виключної державної власності на головні природні об'єкти та усунена монопольна правова основа їх приналежності Союзу РСР в особі його міністерств і відомств. Надмірна централізація природних ресурсів з метою забезпечення «непорушної єдності і незламної могутності» Союзу РСР призвело до діаметрально протилежного результату — відцентровому руху союзних республік і розпаду союзної держави. Це приводить до висновку про те, що у відносинах власності на природні об'єкти та їх ресурси у рівній мірі закладені як творчі, так і руйнівні сили для державного устрою суспільства³.

Незважаючи на проголошений політичний суверенітет і оголошену економічну самостійність, Україна ще якийсь час залишалася у складі Союзу РСР. Тому період, що безпосередньо

³ При усіх сутнісно-змістовних відмінностях між правом власності державного утворення на природні об'єкти та територіальним простором держави, все ж слід зауважити, що не тільки суверенізація союзних республік призвела до розпаду Союзу РСР, а й «вилучення» ними природних ресурсів з відання союзної держави. Тому, не торкаючись питання політичної значущості та юридичної обґрунтованості підписання Біловезьких угод для розпаду Союзу РСР і утворення на цій основі незалежних держав, можна висловити думку про те, що ці угоди лише оформили вихід союзних республік зі складу союзної держави. Сам же розпад Союзу РСР розпочався дещо раніше і був пов'язаний із започаткуванням «повернення» природних ресурсів у відання самостійних і суверенних держав — колишніх союзних республік.

передував проголошенню незалежної української держави, характеризується одноманітністю формувань відносин власності на природні багатства. Так, згідно з п. 5 Декларації про державний суверенітет України «земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної економічної зони ... є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян» [10]. Основу економічної самостійності України, згідно ч. 1. ст. 4 Закону «Про економічну самостійність Української РСР», становить власність її народу на національне багатство. Поряд з цим у вказаній нормі закріплено, що «власністю народу України є земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони... [11]. Не важко виявити, що тут вже немає навіть згадки про «державну власність» на зазначені природні об'єкти та їх ресурси, не говорячи вже про її виключну форму.

Поза всяким сумнівом, заміна союзної держави як власника загальнонародного надбання та суб'єкта власності на природні об'єкти, на визнання у наведених нормативних актах суб'єктом природних багатств народу України в особі української держави, є позитивним. Наведені положення стали основою для юридичного закріплення народної власності в інших законодавчих актах, і внесення відповідних змін до регулювання права власності на природні об'єкти. Так, якщо Основи законодавства про землю 1990 року

не вказували на земельну власність і закріплювали в ст. 3 положення про те, що «земля є надбанням народів, які проживають на даній території» [12], то Земельний кодекс Української РСР 1990 року в ст. 1 передбачав, що «земля є власністю її народу» [13].

Разом з тим, після усунення з союзних законодавчих актів права виключної природноресурсової власності держави, воно зберігало своє існування в Україні, поки дію глави другий «Економічна система» Конституції Української РСР 1978 року не було призупинено до прийняття нової Конституції України [14]. Поновлення її дії не відбулося у зв'язку з тим, що в новій Конституції такий розділ відсутній, а відносини власності на природні об'єкти закріплені на принципово іншій основі, що підлягає окремому розгляду.

Однак слід зауважити, що право виключної державної власності зіграло і свою позитивну роль, яка полягала в концентрації природних об'єктів у межах Української РСР. В подальшому в результаті розпаду Союзу РСР вони перейшли у власність незалежної української держави в порядку правонаступництва. Проте, Україна не пішла шляхом збереження монопольного права виключної державної власності на природні ресурси. Вона, зокрема, оголосила всі землі об'єктом земельної реформи, здійснюваного на підставі їх роздержавлення і приватизації [15], а також законодавчого закріплення різноманіття форм права власності на інші природні об'єкти та їх ресурси.

Більше того, Земельний кодекс в редакції від 13 березня 1992 року [16] вже передбачав три самостійні і рівноправні форми власності на землю — державну, колективну і приватну. Це остаточно усунуло не тільки виключ-

ність державної земельної власності, а і надало певні переваги розвитку приватної власності на землю. В Земельному кодексу від 25 жовтня 2001 року [17] приватна земельна власність, у зіставленні з комунальною та державною власністю, отримала пріоритетне законодавче закріплення. Вона поширена у складі земельного фонду країни і за колом суб'єктного складу. Таким чином, у даний час право виключної власності у земельних відносинах повністю подолане і не залишає жодних підстав для свого відновлення.

Із наведеного не випливає, що термінологія про виключну власність остаточно подолана у нормотворчості сучасної історії України. Вона досі зберігається у розділі VI Декларації про державний суверенітет України, у якій передбачено, що «народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України». Право виключної державної власності народу

України⁴ на землю, її надра, повітряний простір, води та інші природні ресурси тривалий час зберігалось в Законі «Про власність» [18].

З прийняттям нової редакції Лісового кодексу України [19] виключна державна власність на ліси була подолана. Проте у ч. 1 ст. 4 Кодексу України про надра [20] чинної редакції встановлено, що «надра є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування». Аналогічні положення щодо права власності на води (водні об'єкти) закріплені у ч. 1 ст. 6 Водного кодексу України [21] діючої редакції.

Однак закріплення відносин власності на природні об'єкти у природно-ресурсових та природоохоронних законах суттєво відрізняються. Так, згідно ч. 1 ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [22] «території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси,

⁴ Незважаючи на те, що в Декларації про державний суверенітет України йдеться про те, що вона є основою для прийняття Конституції та законів України, у ст. 13 Конституції України 1996 року право власності на природні об'єкти та їх ресурси закріплюється за Українським народом. Безумовно, відповідно положенням преамбули Конституції, Верховна Рада України виражає «суверенну волю народу». Проте, в конституційній редакції права власності на природні багатства країни можна вбачати не просту термінологічну зміну «природно-ресурсової правосуб'єктності народу», а відмінність сутнісно-змістовного характеру. Конституційна норма, по суті, здійснила перехід від всенародної приналежності природних об'єктів до їх національно-народної приналежності. Таке закріплення права власності на природні об'єкти та їх ресурси навряд чи буде сприяти соціальній консолідації суспільства, позаяк може негативно сприймається іншими народами, що проживають в Україні. Якщо в радянський період земля та інші природні об'єкти були націоналізовані виходячи з класового підходу, то в сучасних умовах «націоналізація» природних багатств здійснена за ознакою визначення їх приналежності державоутворюючій національній спільноті. Проте обидві підходи до націоналізації природних об'єктів у рівній мірі можуть негативно впливати на їх остаточне звільнення від апологетики минулого. В них однаково закладені негативні наслідки при можливих змінах політико-правового режиму в державі. Звертає на себе увагу і те, що у Земельному кодексу України 2001 року не міститься положення про Український народ як власника землі, обмежуючись констатацією факту проте, що «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави». Тому актуально залишається проблема визначення, однакового підходу до законодавчого закріплення відносин природно-ресурсової власності, і, передусім у Конституції України. Оптимальне конституційне закріплення власницької приналежності природних об'єктів та їх ресурсів може стати основою для ефективної правової регламентації режиму їх раціонального використання у природно-ресурсовому законодавстві з метою забезпечення стабільного економічного та соціального розвитку країни.

надані національним природним паркам, є власністю Українського народу». Однак ч. 2 ст. 4 цього Закону допускає можливість існування й інших форм власності на природно-заповідні об'єкти, а саме: регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством.

У ч. 2 ст. 5 Закону України «Про тваринний світ» [23] у чинній редакції передбачено, що «об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу». На відміну від вказаного законодавчого акту Закон України «Про рослинний світ» [24] взагалі не визначає суб'єктів права власності на об'єкти і ресурси рослинного світу, підрозділяючи їх за значимістю на загальнодержавні та місцеві. Слід також зауважити, що відносно недавно положення про виключну державну власність народу на природні об'єкти та їх ресурси були виключені із ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [25].

Слід зазначити, що народна і державна власність у сучасному українському законодавстві, на відміну від попередніх часів, вживаються у дещо іншому сенсі та змісту. Вони відрізняються як за своїм змістовним поєднанням відповідних положень, так і за їх текстуальним формулюванням у законодавчих актах.

По-перше, текстуальний зміст виключної народної власності на при-

родні об'єкти приводить до висновку про те, що вона носить соціально-економічний та політико-правовий характер. Народна власність як би над правом, вище права і все правове регулювання відносин власності на природні ресурси має виходити з її «верховенства» та «виключності».

По-друге, право виключної власності народу не усуває від природно-ресурсової власності інших суб'єктів права. При цьому воно створює доволі складну суб'єктну структуру відносин власності на природні об'єкти та їх ресурси, що відрізняє її від суб'єктного складу права власності на майнові об'єкти.

По-третє, українське конституційне і звичайне законодавство передбачає певний механізм реалізації народом права власності на природні об'єкти. Визначений правовий режим їх використання та встановлені заходи щодо їх охорони можуть реалізовуватися через представницькі органи державної влади та місцевого самоврядування. Такий висновок підтверджується чинною редакцією ст. 4 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», у якій передбачено, що «від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією України, цим та іншими законами України».

По-четверте, в сучасному українському законодавстві право «виключної» власності на природні об'єкти та їх ресурси ніде не зустрічається стосовно державної природно-ресурсової власності.

Отже, право державної власності на природні об'єкти є не виключним, а «звичайним» правом, а держава в особі своїх органів влади, виступає в якості його «ординарного» учас-

ника правовідносин власності. Тим не менш, різні позначення права власності на природні об'єкти природного походження в нормах кодифікованого і звичайного законодавства має бути уніфіковано з урахування їх особливостей. На нашу думку, це дозволить позбутися від рудиментів минулої законодавчої термінології та прискорить процес подолання стереотипного уявлення про право власності на природні багатства країни.

ВИКОРИСТАНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ:

1. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик. // Ведомости Верховного Совета Союза ССР. — 1961. — № 50. — Ст. 525.
2. Конституция (Основной Закон) Союза ССР: принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 года. // Ведомости Верховного Совета Союза ССР. — 1977. — № 41. — Ст. 617.
3. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. — К., Політвидав України, 1978. — 48 с.
4. Об охране и использовании животного мира: Закон Союза ССР от 25 июня 1980 года. // Ведомости Верховного Совета Союза ССР. — 1980. — № 27. — Ст. 530.
5. Про охорону і використання тваринного світу: Закон Української РСР від 27 листопада 1981 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1981. — № 49. — Ст. 835.
6. О внесении изменений и дополнений в Конституцию Эстонской ССР: Закон Эстонской ССР от 16 ноября 1988 года. // Известия, 20 ноября 1988 года.
7. Указ президиума Верховного Совета от 26 ноября 1988 года. // Известия, 28 ноября 1988 года.
8. О собственности: Закон Союза ССР от 6 марта 1990 года. // Ведомости Верховного Совета СССР. — 1990. — № 11. — Ст. 164.
9. О внесении изменений и дополнений в Конституцию Союза ССР: Закон Союза ССР от 14 марта 1990 года. // Известия, 16 марта 1990 года.
10. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1990. — № 31. — Ст. 429.
11. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР від 3 серпня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1990. — № 34. — Ст. 499.
12. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о земле от 28 февраля 1990 года. // Ведомости Верховного Совета СССР. — 1990. — №10. — Ст. 129.
13. Земельний кодекс Української РСР від 18 грудня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1991. — № 10. — Ст. 98.
14. Про призупинення дії глави другої Конституції Української РСР 1978 року «Економічна система»: Закон Української РСР від 24 жовтня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1990. — № 45. — Ст. 606.
15. Про земельну реформу: постанова Верховної Ради Української РСР від 18 грудня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1991. — № 10. — ст. 100.
16. Земельний кодекс України в редакції від 13 березня 1992 року. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 25. — Ст. 354.
17. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 3-4. — Ст. 27.
18. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 року. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 20. — Ст. 249. Закон втратив чинність на підставі Закону України № 997-V (997-16) від 27 квітня 2007 року. // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 33. — Ст. 440.
19. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 17. — Ст. 99 у редакції Закону від 8 лютого 2006 року. // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 21. — Ст. 170.
20. Кодекс України про надра від 6 червня 1994 року. // Відомості Верховної Ради

України. — 1994. — № 36. — Ст. 340.

21. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 24. — Ст. 189.

22. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. — Ст. 502.

23. Про тваринний світ. Закон України від 13 грудня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 14. — Ст. 97.

24. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 року. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 22-23. — Ст. 198.

25. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — Ст. 546 із змінами і доповненнями, внесеними у ст. 4 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні» від 16 жовтня 2012 року. // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 46. — Ст. 640.

Каракаш И.И.

Право собственности на природные объекты и их ресурсы в исключительной форме: историко-правовые аспекты периода возрождения и упадка.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы возрождения и упадка концептуальных основ права исключительной государственной собственности на природные объекты и их ресурсы, её закрепления в общесоюзном и республиканском, в частности в украинском законодательстве во второй половине 20-го века. Особое внимание уделено устранению общесоюзных министерств и ведомств от участия в отношениях государственной собственности на природные ресурсы республиканскими органами во время «суверенизации» союзных республик.

Ключевые слова: природные объекты, природные ресурсы, право исключительной собственности, Основы гражданского законодательства, природоресурсовые кодексы.

I. Karakash

Ownership of natural objects and their resources in the exclusive form: the historical and legal aspects of the Renaissance and decline.

Summary. The article deals with the revival and decline of the conceptual foundations of the rights of exclusive state ownership of natural objects and their resources, its consolidation in the country's national and, in particular, in the Ukrainian legislation in the second half of the 20th century. Particular attention is paid to the elimination of all-Union ministries and departments to participate in the on state ownership of natural resources republican bodies during the “sovereignty” of the Union republics.

Keywords: natural objects, natural resources, the right of exclusive ownership, Fundamentals of Civil Legislation, recursive code.

